

KUR'AN-I KERİM'DE "TEZYİNÜ'L-AMEL" YA DA ÇİRKİNİ GÜZEL GÖRMEK

The Adornment of Actions or Making Nasty Appear Pleasant

Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

e-posta: garslan@firat.edu.tr

كَذَلِكَ زَيْنًا لِّكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ

Her ümmete yaptıkların süslü gösterdik. (En'am, 108)

كَذَلِكَ زَيْنًا لِّلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler süslü gösterilmiştir. (En'am, 122)

وَكَذَلِكَ زَيْنًا لِّفِرْعَوْنَ سَوْءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ

Firavun'a, yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. (Gafir, 37)

Özet: Kur'an-ı Kerim'in ilk bakışta anlaşılması zor kavramlarından biri de "tezyin"dir. Tezyin; güzel, güzel göstermek ve süslemek demektir. Kur'an'da ise genel olarak olumsuz anlamda insanların takındıkları kötü tutum, inanç ve kanaatleri ile yaptıkları çirkin fiil ve davranışlarını güzel görmeleri anlamında kullanılmıştır. Bu makalede ağırlıklı olarak insanın, kötü ve çirkinini nasıl iyi ve güzel görebildiği, bozgunculuğu nasıl hayır ve iyilik olarak düşünebildiği? gibi sorulara cevap arayacağız. Araştırmamızda Kur'an ve tefsir referanslarının yanı sıra daha çok modern psikoloji ve davranış bilimlerinin tespitlerinden yararlanmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Benlik yapılaşması, Çirkin davranış, Güzel davranış, Tutum

Abstract: One of the concept that seems difficult in the Koran is adornment. Adornment means seeing something well, showing it nice and beautifying it. In the Koran, adorning means people's seeing and evaluating bad things and bad behaviors in a good manner. In this article we'll try to find answers to how people should regard bad things with a beautiful eye. Apart from the referances of the Koran and Interpretation texts, we'll try to benefit from determinations of the modern psychology and behaviors scienses.

Key Words: Quran, Identity formation, Bad behavior, Good behavior, Attitude

Giriş

Din dilinde fitrat¹ diye adlandırılan her tür yaratılış ve var oluş yasaları, belirli bir plan ve kodlama ile meydana gelmektedir. Varlıkların bu mahiyetleri evrensel olup esas itibariyle değişime müsait değildir. İnsan fitratı,² kozmik³ ve toplumsal fitrat⁴ hep aynıdır. Bu fitratları esas alan sözlü bir beyan olarak Kur'an da Din de değişmez.⁵ Özü itibariyle değişmez evrensel yaratılış yasalarına ve var oluş standartlarının dışına çıkamayan insan, iyi ile kötü ve çirkin ile güzel arasında ise tercih yapabilecek bir fakülte, irade ve özgürlüğe sahip bir donanımla yaratılmış; isteyerek kabul ettiği inanç ve inanışlara, geliştirdiği davranışlara apriori olarak mahkûm edilmemiştir.

İnsanın, kötüyü iyiye, çirkinini güzele tercih etmesi de özgürce; burada problem bulunmamaktadır; fakat problem onun bu tercihinde nelerin etkili olduğudur. İnsan neden iyi dururken kötüyü yapar, güzel olana değil de çirkin olana yönelir, doğruyu bırakır yanlışla gider? Daha da önemlisi “yanlış”, “kötü” ve “çirkin”, kişiye nasıl daha “doğru”, “iyi” ve “güzel” görünür? Gösterilir? Aslında makalenin başlığında “görme”nin yerine “göstermek” de kullanılabilirdi; çünkü, yukarıdaki meal örneklerinde de geçtiği gibi “tezyin” kavramının literal tefsir ve tercümeleleri de müteaddi formda yani göstermek anlamındadır. Ancak “göstermek” kipi kullanılabilse de neticede fiili işleyen, davranış geliştiren birey ve toplumun bizatihi kendisi olduğu için burada gâf yorum metodu gereği “görmek” kipini tercih ettik.

Araştırma alanımız gereği “iyi” ve “kötü”nün ne olduğu tartışmasına girmeyecek, Kur'an'ın “iyi”/“kötü” “güzel”/“çirkin” nitelemesi ile yetinecek, “tezyin”i Tefsir disiplininin yöntem paradigmaları ile modern bilimin ışığında açıklamaya çalışacağız.

¹ Rum, 30.

² Enfal, 23.

³ Rum, 30.

⁴ Fetih, 23.

⁵ İsra, 77; Ahzab, 38; En'am, 115; Fetih, 23.

Bu çalışmada insana “iyi” veya “kötü” olan şeyi yapmasını sağlayan, yardım eden veya zemin hazırlayan unsurların neler olduğunu inceleyecek; büyük oranda Aquinolu Thomas’ın “Tanrı evreni ikinci nedenlerle yönetmektedir” şeklindeki “ikinci nedenler” teorisini kullanacak, bu nedenlerin kognitif ve psikolojik temellerini incelemeye gayret edeceğiz. Aquinolu Thomas’ın ikinci nedenler teorisine göre Tanrı evreni “ikinci nedenler”le yönetmektedir. Zira Yaratıcı, olup biten her şeye doğrudan müdahale etmemekte, oluşumu yine kendi eseri olan ikinci nedenlere yani doğal yasalara (*halk*)⁶ havale ile yapmaktadır. Bilindiği gibi bütün canlılar ve türler kendi yasalarına tabi olarak varlıklarını sürdürmektedir.

“İyi” ve “kötü” tüm fiillerin yaratıcısı olarak Ailah Teala’yı kabul etmek Kur’an’ın temel tezidir.⁷ O’nun “kötü”yü var etmesi de imtihanın doğası gereği anlaşılabilir; ancak ısrarla sakındırdığı hatta azapla tehdit ettiği çirkin ve kötüyü “tezyin”i ilk bakışta anlaşılabilir. Bu çalışmamızda kavramsal bir problem olarak “tezyin” ve onun anlamlandırılması ele alınacaktır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kaçınılmaz olarak büyük oranda nedenci din dilinden ziyade nasılcı bir dil benimseyen psikoloji biliminin verilerini daha çok kullanacağız.

Bununla beraber, dinî davranışların hepsini “dış gözlemcilikle yetinmek veya üstünkörü bir inceleme sonucunda dinî niyeti sırf insanî bir olaya indirgemek”⁸ de sağlıklı bir yaklaşım değildir. Zira bu tipik bir psikolojist tutum olur; her dinî olayı insanın kendi dinamikleri ile açıklamakla yetinmeyip, son noktada dini, psikolojinin bir ürünü imiş gibi ele almak⁹ da doğru değildir. Çünkü böyle bir yaklaşım insanda tabiatüstü bir boyutun varlığını bize göstermek yerine, bu manevî boyutu sırf insanî ve tabii dinamizmlerin ikinci dereceden bir olayı durumuna düşürür.¹⁰ Dolayısıyla dinî tüm tavır, tutum ve davranışları salt psikolojik bir olay olarak ele almak sağlıklı bir yöntem değildir. Her şeyden önce Din’in vazı yüce Yaratıcı her tür tecrübe ve deneyin dışındadır. Böyle olunca onun ayetlerini bire bir psikolojik, kimyasal veya fizyolojik yöntemlerle incelemek çoğu kez salim sonuçlara ulaştırmaz. Bu yüzden Din’i kendi dünyasında, kendi özel şartlarında yorumlamak daha uygundur. Zira din bütünüyle deney ve tecrübe konusu değildir. Onun için tezyinu’l amel kavramı önemli ölçüde bilimsel açıklamalarla anlaşılır kılınabilse de, salt bilimsel perspektifle dört dörtlük izah edilebilecek kadar ensiz, seküler bir boyuta da sahip değildir

⁶ Rum, 30.

⁷ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Daru'l-Menar, Mısır 1367, III, 239.

⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993, 19.

⁹ Hökelekli, *age*, 19.

¹⁰ Hökelekli, *age*, 19.

I. ETİMOLOJİK ÇERÇEVE

Tezyin, زَيْن zeyyene (güzel gösterdi) fiilinin masdar formudur. زَيْن kelimesi pek çok lügat ve tefsir mecmualarında "hassene" yani "güzel gösterdi"¹¹ şeklinde açıklanmaktadır. زَيْن kelimesi z-y-n kökünden gelmektedir. "zeyn" "şeyn" in zıddıdır. Çoğul formu "ezyan" gelir. Ünlü dilbilimci Ezheri, Beni Ukayl kabilesine mensup bir çocuğun, arkadaşına şöyle seslendiğini duymuştur: "vechi zeyn'un ve vechuke şeyn'un" yani "benim yüzüm güzel senin yüzün ise çirkindir." Bunun takdiri şudur: "vechi zu zeyn ve vechuke zu şeyn". Böyle masterlı sıfat tamlamalarının örnekleri çoktur. Söz gelimi "âdil adam" nitelemesinde de "zu adlin" "adalet sahibi" manasına "raculun adlun" denir. Bazı rivayetlere göre yerin süsü, yeşillenmesi, şiirin ve Kur'an'ın güzel okunması da bu kelime ile ifade edilmektedir. Kur'an'da "kadınlar zinetlerini (görünen ve görünmeyen süslerini) göstermesinler..." şeklinde zinet (zinet) formu ile cami bir isim kullanılmaktadır.¹² ez-zun put, ez-zevn ise putların konduğu yer demektir. "Ziyet" ise kendisiyle süslenen her şeydir.¹³ "yevmu'z-ziyne" bayram manasına gelir.) Kelimenin zane, ezane, zeyyene, ezyene, tezeyyene, izdane, izzeyyene ve izyenne gibi kipleri de vardır.¹⁴ Yukarıda geçen lügavi izahlardan da anlaşılacağı üzere "tezyin" ve türevlerinin ortak paydası "güzel", "güzellik" "süs" ve "güzel görmek"tir.

II. KUR'AN'DAKİ KULLANIMLARI

"زَيْن" "zeyyene" fiili Kur'an-ı Kerimde 27 ayette geçmektedir. Bunlardan altı tanesinde zeyyene formunda kullanılmıştır. Beş yerde زَيْنَا zeyyenna formunda, iki yerde zeyyennaha, bir yerde زَيْنَتُهُ zeyyenehu, bir yerde زَيْنَا fe zeyyenû, bir yerde لَزَيْنِن le uzeyyinenne, on yerde زَيْن zuyyine, bir yerde de iftial kalıbı اَزَيْنَت kullanılmıştır. Fiilden türeyen زِينة zinet kelimesi ise 19 yerde geçmektedir; ancak zinet türevi konumuzun dışındadır. Zira "zinet" genel olarak dünyalık, dünya hayatının süsleri ve normal zinet eşyası anlamında kullanılmıştır. Örneğin A'raf suresi 32. ayeti bu anlamdadır.¹⁵ Fakat biz sadece fiil olarak "tezyin" konsepti üzerinde duracağız.

¹¹ Rağib el-İsfehani, *Mufredatu Elfazi'l Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 2002, 389; Cemaleddin İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, Daru Sader, Beyrut 2000, VII, 91, VIII, 180; Abdülhak b. Galib İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, Daru'l Kutubi'l İlmiye, Beyrut 2001, I, 284; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami li Ahkami'l-Kuran*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 2006, III, 402; Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, I, 310; Şihabuddin Mahmud el-Alusi, *Ruhu'l-Meani*, Daru İhyai't-Turasi'l Arabi, Beyrut trs, II, 100; Muhammed Tahir İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus 1984, VIII, 98.

¹² İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, VII, 91.

¹³ Meccuddin el-Firuzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, Matbaatu's-Saadet, Mısır, trs., IV, 232-233; İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, VII, 91.

¹⁴ Firuzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, IV, 232-233; İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, VII, 91.

¹⁵ Araf 32. قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

Kur'an-ı Kerimde bu fiil altı yerde şeytana isnad edilmiştir. Sekiz yerde ise Allah'a isnad edilmiştir. Allah lafzı iki ayette davranışları tezyin eden özne, diğer altısında ise göğü süsleyen fail olarak geçmektedir. Bir yerde "kurena". (arkadaşlar)¹⁶ bir yerde de "şureka" (ortaklar) öznesi ile kullanılmaktadır.¹⁷ On yerde ise öznesiz (faili meçhul) formda زَيْنَ zuyyine şeklinde kullanılmıştır.

Bütün bu kullanımların nesnesine bakıldığında 13 yerde "amel" kavramı zikredilmektedir. Bunlar da altı yerde "hum" zamirine izafe edilmiş ve "amal" şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır. Üç yerde يَغْمَلُونَ (yamelun) fiili ile kullanılmış, dört yerde "amel" kelimesini nesne olarak (naib-i fail) almıştır; bunlardan üçü sui amel şeklinde, bir yerde ise "hum" zamirine izafeten müfred olarak kullanılmıştır.¹⁸ Buna göre fiilimiz adeta "amel" kavramının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu ise "tezyin" ifadesinin davranışlarla doğrudan ilintili olduğu anlamına gelir. Öte yandan arzın süslendirilmesinin de amel ile ilişkilendirilmiş olması ayrıca ilginçtir: مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةٌ لَهَا إِنِّي لَأُبَلِّغُهُمْ آيَاتِي أَحْسَنُ عَمَلًا

"İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim diye şüphesiz biz yeryüzündeki şeyleri ona bir zinet yaptık."¹⁹

"زَيْنَ" "zeyyene" fiili, sadece yedi yerde olumlu anlamda kullanılmış, diğer kullanımların hepsi olumsuz anlamdadır. Olumlu anlamlardan sadece bir yerde iman kelimesine izafe edilmiş, diğer ayetlerde ise beş yerde göğün süslendirilmesi, bir yerde de yerin süslendirilmesi anlamında kullanılmıştır. Direkt olarak Allah'ın (kulların davranışları anlamındaki) tezyini kendine izafe ederek kullandığı ayet sayısı ikidir. Bunlardan biri Enam suresi 108²⁰ diğeri iş Neml suresi 4. ayetidir.²¹ Geriye kalan ayetlerin hepsinde çoğunlukla şeytana izafe edilmiştir. Bu durumda ayetleri beş kategoride ele alıp incelememiz gerekmektedir. Her kategoriden sadece bir ayet örneği üzerinde duracağız.

1. زَيْنَ (zeyyene) fiilinin meçhul faile isnadı
2. زَيْنَ (zeyyene) fiilinin şeytana isnadı
3. زَيْنَ (zeyyene) fiilinin kurenaya isnadı
4. زَيْنَ (zeyyene) fiilinin şurekaaya isnadı
5. زَيْنَ (zeyyene) fiilinin Allah'a isnadı

De ki: "Allah'ın, kulları için yarattığı zineti ve temiz rızkı kim haram kılmış?..."

¹⁶ Fussilet, 25.

¹⁷ Enam, 137.

¹⁸ Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mucemu'l-Mufehres*, Daru'l-Hadis, Kahire 1996, 412.

¹⁹ Kehf, 7, 28.

²⁰ "Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik..." Enam, 108.

²¹ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زِينًا لَهُمْ أَصْلَابُهُمْ فَهُمْ يَغْمَلُونَ
"Şüphesiz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini biz kendilerine güzel göstermişizdir de o yüzden bocalayıp dururlar." Neml, 4.

1- Zeyyene Fiilinin Meçhul Faile İsnadı

Bu kategorinin Mushaf düzenindeki ilk ayeti Bakara suresi 212. ayetidir.²² *رَبِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ*²³ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet gününü bunların üstündedir. Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”

Burada, talep, hırs, rağbet ve dünyaya yönelme niyeti²³ demek olan tezyin, kelime olarak “tahsin” “güzelleştirmek” anlamındadır.²⁴ “Dünya hayatı onlara tezyin edildi” ifadesi, gözlerine güzel gösterildi demektir. Kalplerini dünya sevgisi aşırı derecede kapladı; öyle ki (başta ahiret olmak üzere) başka bir şeyi göremez oldular. Burada hakikatte süsleyen Allah’tır. Çünkü her şeyin faili O’dur. Nitekim bu fiilin malum siygasında da bu anlam vardır. Bazı ayetlerde meçhul değil malum siyga ile fiil Allah’a isnad edilmiştir. Şeytanî ve behimî dürtü ve güdüler ise arızı tezyin edicilerdir. Bu yoruma göre fail-i hakiki Allah’tır; yani dünya hayatının süslü olarak inkârcıların gözünde canlanması ve bilvesile dünyayı ebedi bir yurt olarak görüp bütün hedeflerini ve amaçlarını ona yönelmeleri ve hırsıyla maddiyata ve dünyalıklara meftun olmaları durumunu mümkün kılan Allah’tır. Ancak insanın behimî ve şehvî dürtülerinin yanı sıra psikolojik tutkuları ve şeytan da insanın zihin ve duygularına bu dünyayı daha da sevimli gösterebilir; bu ise arızidir. Müşriklerin (Bilal, Ammar ve Suheyb gibi fakir müminlerle) alay etmelerinin altında yatan neden de onların fakir olmaları, dünya ve onun geçici metaına değer vermemeleridir.²⁵ Bütün bunlar da imtihan içindir. Fahreddin Razi, “tezyin”in tefsirinde müzeyyin olarak Allah’ı öne çıkarır; ancak O’nun tezyini, kullar tarafından yapılmaması mümkün olmayan, zorunlu bir ilca değil, fakat sakınılması, uzak durulması mümkün olan, insan tabiatı ve mayasına yüklenen bazı eğilimler, sevgi ve şehvet türünden dürtüler ile olmaktadır.²⁶ Kanaatimizce Razi’nin bu yorumu ikinci nedenler teorisini oldukça doğrulamaktadır. Esasen buradaki tefsir, Fatır suresi 8. ayetinde nass olarak mevcuttur:

²² Ayrıca bkz. Mümin, 37, Enam, 122, Tevbe, 37, Yunus, 12, Ra’d, 33.

²³ Ebu Hatim, *Tefsiru’l Kurani’l Azim*, Mektebet Nezar el-Baz, Mekke 1997, I, 374.

²⁴ Muhammed Tahir İbn Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, VIII, 98.

²⁵ Fahrüddin Razi, *Tefsiru’l-Kebir*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1981, VI, 6; Ebu’l-Fida İsmail İbn Kesir, *Muhtasarü Tefsiri’l İbn Kesir*, (tah. Muhammed Ali es-Sabuni) Daru’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut 1981, I, 186; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, I, 284; Kurtubi, *el-Cami li Ahkami’l-Kuran*, III, 402; Beydavi, *Envaru’t-Tenzil*, I, 310; Alusi, *Ruhu’l-Meani*, II, 100; İsmail Hakkı el-Bursevi, *Tefsiru Ruhu’l Beyan*, Daru’l-Fikr, 1330, I, 328; Seyyid Kutub, *fi Zilali’l-Kur’an*, Daru’ş-Şuruk, Beyrut 1988, I, 214; Muhammed Ali es-Sabuni, *Savfetu’t-Tefsir*, Daru’l-Kurani’l-Kerim, Beyrut 1981, I, 134

²⁶ Razi, *Tefsiru’l-Kebir*, VI, 6; Alaüddin el-Hâzin, *Lubabu’t-Tevil*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, I, 310.

أَفَمَنْ رُئِيَ لَهُ سُوءٌ عَمَلِهِ فَرَأَهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ طَفَلًا تَدَّهَبُ نَفْسُهُ
 كَوْتُو AMELI KENDISINE SÜSLÜ GÖSTERİLİP DE
 onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz
 Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar
 için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme! Şüphesiz ki Allah,
 onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.”

Bu ayette öne çıkan şey insan tabiatının mahiyetidir; davranış söz konusu olduğu için de onun iç dinamikleri ve psikolojik yapısıdır. Gazali'ye göre şuur halleri ve iç tecrübeler evrensel olup herkese açık keyfiyetlerdir. Buna göre psikolojik olaylar herkes için geçerli ortak sebep ve kanunlara bağlıdır.²⁷ Gazali, kötülük ve iyilik yapma vb. fiil, davranış ve tutumları diğer bir ifadeyle psikolojik eğilimleri insandaki dört temel güdü²⁸ ile açıklar:

1. Benlik Güdüsü (Rabbaniyet): Bağımsızlık, üstünlük, hâkimiyet, başarılı olma, önder olma, sevilme ve beğenilme gibi eğilim ve isteklerin çıkış kaynağı budur.

2. Fizyolojik Güdüler (Behimiyet): Yeme, içme, cinsel doyuma ulaşma gibi istek ve ihtiyaçlar, insanın birçok davranışının temelinde yer alırlar. Bu tür isteklere şehvet de denir.

3. Saldırganlık Güdüsü (Sebuiyyet): Öfke, saldırma, sövme, dövme gibi davranışlar bunun bir ifadesidir.

4. Kötülük Yapma Güdüsü (Şeytaniyyet): İnsan, gazap ve şehvet bakımından hayvanla ortak özellikte iken, düşünce ve kötülük yapma irade ve gücü bakımından ondan ayrılır. Bu özelliği ile insan, akıl ve düşüncelerini kötülük yollarına kullanır, aldatma ve hile yollarına başvurur ve kötülüğü iyilik gibi göstermeğe çalışır.²⁹ Şeytaniyyet güdüsü girişte sıraladığımız sorulara bir cevap mahiyeti de arz etmektedir.

İnsan, hem iyi hem de kötü olanı yapabilme³⁰ fakülte ve melekelerine sahiptir. Bir taraftan iyi, güzel, sulh ve selamete eğilimli sahih bir fitrat, öte tarafta alabildiğine kötü, çirkin, fesad ve insanlık dışı davranış biçimlerine sahip bir benlik. Diğer taraftan da sahih bir fitrat üzere yaratılmışlık. İşte Gazali'nin “insan akıl ve düşüncelerini kötülük yollarına kullanır, aldatma ve hile yollarına başvurur ve kötülüğü iyilik gibi göstermeğe çalışır” şeklindeki tezi bu çelişkiyi büyük oranda gidermektedir. Zira sağlam bir

²⁷ Ebu Hamid Gazali, *Mearicu'l-Kuds*, Mısır, trs, 164-165; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 39.

²⁸ Güdülenme, bir amaca ulaşmak ya da bir varlığı, bir hazzı elde etmek için eyleme geçme isteğidir. Bu tür bir istek, bireyi eyleme geçirebilecek düzeye ulaşmamışsa yeterince güdülenme olmamış demektir. Bu durumda ya amaç bireyin güdülerini doyurabilecek yeterlikte değildir, ya da birey amacın değerini, amaca ulaşmak için yapacaklarını bilememektedir. İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1991, 30; bkz. Norman L. Munn, Psikoloji, (çev. Nahid Tendar), Maarif Basımevi, İstanbul 1958, 4-35.

²⁹ Ebu Hamid Gazali, *Ihyau Ulumi'd-Din*, Kahire, 1306, III, 10; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 40.

³⁰ Şems, 7-8.

fitrat kodlamasıyla yaratılan insanın eğitim veya çevresel şartlar içerisinde yüz seksen derecelik bir dönüşle şeytan değilken birden şeytanlaşmasının temel nedeni bu şeytanî tutum ve bilinçtir. Yani hile ile kötülüğü iyilik gibi görmesidir. Bilindiği gibi şeytanın en büyük özelliği doğruları yanlış, yanlışları doğru olarak kabul ettirmesi; yani aldatma gücüdür. Aldatma da süslemekle, cazibeli kılmak ile, zehri bal şerbeti içinde sunmakla olur. Aldatma, şeytanın en büyük özelliğidir; aksi takdirde hiçbir insan güzel olana çirkin, iyi olana kötü, doğru olana da bile bile yanlışır demez. Bu durumun cahil veya din adamı olmakla da alakası yoktur. Zira bu, insanın tiyneti, mayası ve karakteri ile ilgili bir şeydir.

Başlangıçta nötr kalan; hem iyiye hem kötüye müsait olan benlik, kötü yöne eğimli bir yapılanma içerisine girerse burada bağımsız irade sahibi insan bu çelişkiden kurtulmak için bir zamanlar iyi dediğine artık kötü, doğru dediğine artık yanlış diyecektir. Aslında bu tutum ve algılamalar da, salim fitratın zorlamasıyla oluşmaktadır. Çünkü insan doğuştan şeytan, mahza kötü bir varlık olarak yaratılmadığından, kötü ile karşılaştığı zaman sahil ve doğru fitratı ile bir çatışma yaşayacaktır. İşte onu kötüyü iyi olarak kabullenmesine iten temel şey, onun bu çelişki ızdırabından kurtulma çabalarıdır; eğer onun sahil bir fitratı olmasaydı "kötü"yü "iyi" bir şey olarak savunma arzusu geliştirmezdi. Şu halde onun böyle savunma mekanizmaları geliştirmesinde de yine onun sahil fitrat kodları etkindir. Dolayısıyla ayetteki tezyin kavramını anlamaya çalışırken, insanın iç ve dış dinamiklerini beraberce ve bir arada düşünmek gerekir.

Bu durum psikolojide şöyle açıklanır: "Güdülerin doyumsuz kalmasının bir nedeni de içimizde birbirine ters düşen iki güdünün rekabetidir. Her insanda bulunan çok çeşitli güdüler arasından birbiriyle bağdaşmayanlar bireyi aynı zamanda birbirine zıt davranışlara güdümler. İnsan bunlardan hangisine karar vereceğini kestiremez ve sıkıntılı bir duruma girer. Çatışma, her zaman iç huzur kaçırıcı psiko-fizik enerjiyi boşa harcayan bir durum meydana getirir. Bir çatışma karşısında birey, sınırları gergin ve yorgun bir duruma girer. Bu gergin durumun son bulması için onun bir karara varması gerekir. Bu da güç bir şeydir. Bir karara varabilmek için insan bir bocalama ve iç savaşı geçirir. Çabuk verilen kararlar iyi olmayabilir. Salık verilecek en iyi tutum, belki problemin etrafıca düşünülüp bir karara varılması ve bir kere karara varıldıktan sonra da tekrar bunun üzerinde durulmamasıdır; tutarlılık esastır."³¹

İç dürtüler ve dış şartlar insanı belli bir yöne ve istikamete sürükleyebilir. Ancak fitratı sahil olan bir insan kötü yola girerken fitrat engelini aşabilmesi için girdiği yolun iyi ve güzel bir yol olduğuna kendisini inandırması gerekir. Belli bir yola girme veya bir davranış geliştirme, ancak bu tür inanış, algı vb. tezyin edici unsurlar sayesinde olmaktadır. Şu halde

³¹ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1978, 87-89. "Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven, tereddüdünü terk et." Al-i İmran, 159.

evrensel anlamda insanı yönlendiren temel dinamiklerin başında inanış, düşünce ve duygular gelmektedir. Bütün davranışların temelinde yer alan tutum, benlik, inanç coşku ve tanıma tezyinin de temel zeminini oluştururlar.

a) Tutumların Oluşması

Tutumlar kalıtsal özellikler taşımazlar. İnsanlar toplumsal yaşamda öğrenme yoluyla tutum sahibi olurlar. Başka bir deyişle, insanlar sosyalleşme süreciyle beraber tutum sahibi olurlar. İşte insanların bu sosyalleşme süreci içinde nelere, nasıl ve ne tür tutumlar oluşturacağını belirleyen birçok faktör mevcuttur. Bunlar zihinsel ve bilgisel faktörler, fizyolojik faktörler, anne baba faktörü, tutum nesnesiyle gerçekleşen yaşantılar, akranlar faktörü, bireysel özellikler faktörü, kitle iletişim araçları faktörü, sosyal sınıf faktörü ve grup üyeliği faktörüdür.³² İnsanlar canlı, cansız, soyut ya da somut nesnelere olan ilişkilerini düşünsel bir bütünlük çerçevesinde gerçekleştirirler. İşte bu düşünsel bütünlük sosyal psikolojide "tutum" olarak değerlendirilir.³³

İnsanlar dünyada kendileri için sınırlı olan kişi, kurum veya nesnelere devamlı karşı karşıyadırlar. Karşılaştığı bu uyaranlardan sürekli olarak etkilenmekte, onlardan bazı bilgiler almakta, onlara karşı bir inanç veya düşünce sistemi oluşturmaktadır. Bu inanç veya düşünce sisteminin sonucu olarak da söz konusu olan nesnelere karşı özel bir davranış sergilemektedir.³⁴ Bu da büyük oranda belleklerdeki algı ve tanımaya bağlıdır.

Bellek, geçmiş yaşantıları anında saklayabilme gücüdür. Bir şeyin bellekte yer etmesi ve istenildiği zaman anımsanabilmesi için o şeyin önce algılanması gerekir. Algılanma sonucu elde edilen izlenimlerin zihinde yer tutması ikinci evreyi oluşturur. Her öğrenilen şeyin zihinde izi kalır. Öyle ki daha önce görülmüş, algılanmış nesne ve olaylarla karşılaştığı zaman, bunların daha önce görülmüş olduğu anımsanır. Buna tanıma denir. Tanıma, belleğin ilkel bir belirtisidir. Böylece daha önce gidilen yerler, tanışılan kimseler, müzik parçaları, yeniden görüldüğü ve işitildiği zaman tanınır. Tanımak için bir nesneyi veya olayı bir kere algılamış olmak yeterlidir.³⁵

İnsanlar ilk defa karşılaştığı canlı veya cansız objelere karşı bir düşünce veya inanca sahip olurlar. Yani kişi bir nesne ile ilk defa karşılaştığı zaman tutum oluşmamaktadır. Eğer kişi tekrar tekrar söz konusu olan canlı veya cansız nesne ile karşılaştığında aynı davranışları sergilerse tutum oluşur. İlk karşılaşılardan farklı olarak davranma söz konusu olduğu zaman tutum oluşmuş demektir.³⁶ Bazı davranış bilimcilerine göre tutum

³² Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000, 311.

³³ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, 297.

³⁴ Salih Güney, *age.*, 297.

³⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, 198; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, 176.

³⁶ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, 297.

kavramı, insanların çevresindeki herhangi bir obje veya nesneye karşı sahip oldukları tepki eğilimini ifade eder.³⁷ Konunun daha iyi anlaşılması için yapılmış bazı tutum tanımlarına bakalım.

b) Tutumun Tanımı

Tutumlar, organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleridir.³⁸ Tutum, kişinin kendi iç dünyası ile ilgili olarak, belirli değer yargılarına ve inançlarına bağlı olarak ortaya çıkan coşku ve tanıma süreçleridir.³⁹ Tutum, yönlendirici dinamik bir tecrübeye dayalı zihinsel bir durumdur.⁴⁰ Tutum, kişinin sahip olduğu değerler sistemine bağlı olarak bir simgeyi, bir nesneyi, bir kişi ya da dünyayı iyi veya kötü, faydalı ya da zararlı yönleriyle algıladığı bir ön düşünce şeklidir.⁴¹

Bazı davranış bilimcilerine göre tutum, kişilerin gerçek olayları algılamalarını etkileyen genel bir duygusal temel durumuna gelmektedir. İşte bu duygusal temele göre çevremizdeki olayları değerlendirir ve ona göre tepkiler oluştururuz. Tutum, çevremizdeki canlı ve cansız nesnelere ve varlıklardan hoşlanma veya hoşlanmama durumudur. Bu duygusal duruma göre insanlar nesnelere yaklaşırlar veya uzaklaşırlar. Tutum, "insanın çevresindeki objelerden hangilerinin iyi, hangilerinin kötü, hangilerinin kabul edilebilir, hangilerinin kabul edilmez olduğu hakkındaki inançlarıdır."⁴² İnsanlar, eşyalar, kurumlar, olaylar, fikirler, politik ideolojiler, dinler vb. birer tutum nesnesidir.⁴³

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi tutumlar insanın çevresine ve nesnelere karşı verdiği tepkilerden oluşmaktadır. Bu tepkilerin hem zihinsel, hem duygusal; hem de davranışsal boyutları bulunmaktadır. İslam inancında da aynı boyutların bulunduğu bir gerçektir. İman, bilişsel, zihinsel tasavvura dayalı bir kabul ve tasdik olmakla beraber aynı zamanda duygu, amel ve davranışlarla da doğrudan ilintilidir.

İman ve tezyin kavramları bağlamında tutumların heyecan ve duygu boyutu şu örnekte gözlemlenebilir. Gerçeklerle tutumları kesin bir çizgi ile birbirinden ayırmak çok zor olmasına rağmen tutumların temel ayırt edici özellikleri, değerlendirmeye tabi tutulabilmeleri ve heyecansal bir unsur içermeleridir. Bir bilim adamı dünya ile ay arasında 250.000 millik bir yolun bulunduğunu veya insan hücresinde 46 kromozom bulunduğuna inanır. Ancak her iki gerçeğe karşı heyecansal bir duyguya sahip olmayabilir. Yani

³⁷ Salih Güney, *age*, 298.

³⁸ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 521, 585.

³⁹ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, 299.

⁴⁰ Salih Güney, *age*, 299.

⁴¹ Salih Güney, *age*, 298.

⁴² Ayşe Can Baysal, *Sosyal ve Örgütsel Psikolojide Tutumlar*, İstanbul 1981, 9; Salih Güney, *age*, 298.

⁴³ Salih Güney, *age*, 299.

aynı iyi veya kötü (değer) olduğunu düşünmez ya da kromozomları sevmez veya onlardan nefret etmeyebilir. Ama başka gerçeklere karşı heyecansal bir duygu taşıyabilir. O zaman bu gerçeklere karşı bir tutumu var demektir.⁴⁴

Davranış bilimcilerine göre bir davranışın tutum olabilmesi için bazı şartları içermesi gerekir. Şöyle ki: "Tutum kavramı geniş bir alanı kapsamasına karşın, her türlü davranış tutumsal bir içeriğe sahip değildir. Örneğin acıkan bir bebeğin annesinin memesini görünce emmeye başlaması bir tutumsal davranış değildir. Tutumların ortak özelliği organize düşünce yapılarını içermesidir. Tutumları diğer düşünce yapılarından ve bunların oluşturduğu davranışlardan ayıran temel kriterler⁴⁵ şunlardır:

1. Tutumlar doğuştan değil sonradan kazanılır. Yani sosyalleşme süreci vasıtasıyla kültürel olarak kazanılır.

2. Tutumlar geçici düşünsel durumlar değildir, belirli bir süre devam ederler.

3. İnsan nesne ilişkisinde, genellikle tutumlar vasıtasıyla belirlenen bir etkilenme-yanlılık durumu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten bir insan herhangi bir tutum oluşturduğunda artık tutum nesnesini objektif olarak değerlendirmez. Ya tutumun nesnesine karşı ya da ondan yana olur.⁴⁶

4. Tutumların oluşması ve şekillenmesi için birbirleriyle karşılaştırılabilir birçok unsurun bir arada olması gereklidir.⁴⁷ Kur'an-ı Kerimde genellikle iman ve inkâr, tevhit ve şirk, günah ve sevap, cennet ve cehennem mütemadiyen karşılaştırmalı olarak verilir; bu ise adeta karşılaştırılabilir tutum kazanmada bireylere adil bir fırsat sunar.

Her insan, kendi davranışları ile başkalarının davranışlarını mukayese ederek kendi kendini tanımaya çalışır. Bu karşılaştırmanın sonunda kendinin nasıl bir kişi olduğunu; neleri yapabileceğini, neleri yapamayacağını anlamaya başlar. Böylece insan kendi kendine bir değer biçer ve kafasında canlandırdığı değerlere ulaşmak için de arzu duyar. Bireyin kendisine ilişkin beslediği değer yargısına benlik denir.⁴⁸ Kur'an'ın ısrarla tavsiye ettiği şey, nefsin, varlık gayesine göre şekillenmesi, diğer bir ifadeyle sahih bir kişilik ve benlik kazanmasıdır. Sahih benlik de karşılaştırma yapabilen benliktir.

Bireysel tutumların oluşması ile ilgili temel ilkeler toplumsal veya grupsal tutumların oluşmasına da uygulanabilir. Aradaki fark birinin toplumsal, diğerinin ise bireye özel olmasıdır. Kur'an'da genel olarak iman ve davranış ile ilgili ayetlerde hep çoğul siyga kullanılır; çünkü tutumların birçoğu bireysel olduğu gibi bunlar aynı zamanda toplumsal tutumlar haline de alabilir; artık o tutum bireysel olmaktan çıkmış bir grubun, bir toplumun top yekün bir tutumu haline gelmiştir. Kur'an-ı Kerimde bu tip ayetlerin

⁴⁴ Günsel Koptagel, *Tıpta Davranış Bilimleri*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., İstanbul 1982, 198; Salih Güney, *age.*, 300.

⁴⁵ Salih Güney, *age.*, 300.

⁴⁶ Salih Güney, *age.*, 301.

⁴⁷ Salih Güney, *age.*, 301.

⁴⁸ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1991, 28.

sayısı oldukça fazladır. Kur'an, inanç bazında hem bireysel olarak bazı muhatapları eleştirir, hem de bir toplumu, "kavm" örneğinde olduğu gibi sosyal bir grubu eleştirir. Firavun'un karısı Asiye'nin "*Rabbim beni Firavun ve onun yaptıklarından kurtar, beni zalim kavmin yaptıklarından kurtar.*"⁴⁹ şeklindeki duasında hem bireysel etkiye sahip bir unsur olarak Firavun hem de toplumsal etkileyici olarak onun zalim toplumu dile getirilmiştir.

5. Bütün tutumlarda inanç boyutu mevcuttur. Ancak bütün inançlar tutum değildir. Tutumların sistemli ve hiyerarşik bir tarzda örgütlenmiş olanlarına değer sistemleri denir.⁵⁰ Esasen bizim burada temel olarak yoğunlaştığımız husus da inançtır; zira Kur'an'da tezyin kavramı ağırlıklı olarak inanç, amel ve değerler alanına odaklanmıştır.

c) Tutumların Bileşenleri

Bir tutum, bir nesneye ilişkin duygu, düşünce ve davranışlardan oluşmaktadır. Buna dayanarak bir tutumun üç bileşenden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunlar bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerdir. Bu bileşenler birbirinden bağımsız değildir. Aralarında çoğunlukla bir tutarlılık ve etkileşim söz konusudur.⁵¹

Tutum nesnesine ilişkin düşünce, bilgi ve inançlar bilişsel bileşeni oluşturur. Bireyin tutum nesnesi hakkındaki inançlarından oluşur. Eğer bir nesneye ilişkin olumsuz bir tutumumuz varsa, o nesne hakkında olumsuz inançlarımız var demektir. Tutumların duygusal yönü ile inanç yönü karşılıklı olarak birbirini etkiler.⁵² Dolayısıyla benlik ve kişiliğin bir şeyi olumlu veya olumsuz olarak görmesi, fiil ve davranışlar tamamen bireyin kendi özel tutumundan kaynaklanan bir ön eğilimdir.

Birey, bazı kaynaklardan tutum nesnesi konusunda bilgiler alır ve bu bilgileri kendi zihinsel yapısında mevcut olan diğer bilgiler ile birleştirir ve bir inançlar sistemi oluşturur. Bu inançlar sisteminin doğruluğu veya yanlışlığı kişiye aittir. En önemli ve etkili bilişsel faktör, değerlendirici olan inançlardır. Bu tür inançlar insanların tutum nesnesini olumlu olumsuz, iyi-kötü, yeterli-yetersiz biçimde değerlendirmelerine yol açarlar. Bilişsel bileşen tutumun yönünü belirleyen önemli bir unsurdur. Bilişsel bileşen aynı zamanda tutumun sonucunda ortaya çıkan davranışın eğilimini de belirler.⁵³ Günümüz davranış bilimlerinin bu son derece ilmî tespit ve verileri Kur'an'ın tezyin, tasdik, tutum, inanç ve amel öğretisine de uygundur. Çünkü Kur'an'a göre insanlar dışarıdan bir takım bilgiler alır ancak her benlik onları kendi (şakile)⁵⁴ tutum, karakter ve zihin yapısına göre

⁴⁹ Tahrir, 11.

⁵⁰ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, 301.

⁵¹ Salih Güney, *age*, 301.

⁵² Salih Güney, *age*, 302.

⁵³ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, 302.

⁵⁴ İsra, 84.

davranışa tahvil eder; kendi zihinsel yapısında değerlendirir, onları bir itikat, inanış ve inanç haline getirir. Artık bu inançlarla birey, tutumlarında iyi-kötü veya olumlu-olumsuz şeklinde değerlendirmeler yapar. Takınılacak tavır ve davranışı artık bu bilişsel bileşenler yönlendirir. Bundan sonra bütün sorumluluk o inanışı ve kognitif bileşenleri geliştiren bireye aittir. Kur'an'ın ifadesiyle nefse ve "ben"e aittir.⁵⁵

Tutumun duygusal bileşeni, insanın tutum nesnesine ilişkin duygu ve değerlendirmelerinden oluşur. Heyecanları ifade eder. Tutum nesnesi hoş gidebilir veya gitmeyebilir, sevilir veya sevilmez gibi yargılar da tutumun duygusal bileşenini oluşturur.⁵⁶

Tutum nesnesine karşı olumlu tutumu olan bir kişi bu nesneyi olumlu olarak değerlendirir ve tutum nesnesine karşı olumlu duygular besler. Eğer tutum nesnesine karşı olumsuz tutumu varsa o zaman tutum nesnesine karşı olumsuz duygular besler. Duygusal bileşen, kişinin tutum objesine karşı gözlenebilen duygulardır. Örneğin kişinin tutum nesnesini gördüğü zaman kalbinin çarpmasının hızlanması, heyecanlanması, terlemesi gibi fizyolojik tepkiler duygusal bileşeni ifade etmektedir. Kısaca duygusal bileşen kişiden kişiye değişen ve gerçeklerle açıklanmayan sevmeye ya da sevmeme yönünü oluşturan duygusal bir durumdur.⁵⁷ "Allah'a saygıdan kalplerin ürpermesi"⁵⁸ gerçekte bir tutum objesi olarak duygusal bileşendir. Şu halde davranışları etkileyen bir faktör olarak tutum ve inanışlar duygusal yapıdan bağımsız değildir. Buna göre "tezyin" in aynı zamanda bir de duygusal boyutu vardır. Kendi nefsimiz veya dış şartların dayattığı tezyin yani kognitif veya duygusal bileşenler tutumlarımızı şekillendirerek, onları sürekli kılar ve bir yaşam biçimi haline getirir.

Bir tutum, çoğunlukla insanı tutum nesnesine ilişkin davranışlarda bulunmayı zorunlu kılar. Örneğin bir nesneye karşı olumlu tutumu olan kişi bu tutum nesnesine karşı olumlu davranmaya, ona yaklaşmaya, yardım etmeye ya da onu desteklemeye yönelik davranışlar sergiler. Eğer olumsuz bir tutumu varsa o zaman tutum nesnesinden uzaklaşmaya, onu eleştirmeye ya da ona zarar vermeye yönelik davranışlar sergilemeye başlar. Kısaca davranışsal bileşen, tutumun sözlü ya da eylemsel ifadesidir.⁵⁹ Kur'an-ı Kerimde "iman" dan hemen sonra "amel" e yapılan vurgu, büyük oranda insan tutumlarının bu davranışsal karakterinin göz önünde bulundurulmasındadır.

Birçok tutum araştırmasında, tutumun kuvveti olarak genellikle tutum nesnesini "sevme-sevmeme, kabul etme-etmeme" gibi özellikler araştırılmaktadır.⁶⁰ Tezyinde kuvvet anlamı da vardır. Bu kuvvet ise çoğu

⁵⁵ Bakara, 286. "leha ma kesebet ve aleyha ma'ktesebet".

⁵⁶ Salih Güney, *age*, 303.

⁵⁷ Salih Güney, *age*, 303.

⁵⁸ Zümer, 23.

⁵⁹ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, 303.

⁶⁰ Salih Güney, *age*, 304.

kez duygusal bileşenle alakalıdır. Bütün tutumlarda inanç boyutu mevcut olduğuna göre Kur'an'ın iman objesi olarak Allah'ı sevmeye önermesini öne çıkarması son derece tabiidir. Allah hakkındaki bir tutum O'na olan sevginin oranına göre kuvvetli veya zayıf olarak değerlendirilir. Bu anlamda "iman artmaz, eksilmez" şeklindeki tez tutum kuvveti psikolojisi açısından oldukça problemlidir.

d) Davranışları Etkileyen Önemli Unsurlar

1. Genetik Yapı

İyi ve kötüyü bilmede genetik yapı da önemlidir. İnanma eğilimi ile güzel ve çirkin ayırt etme yetisini belirleyen genetik şifrelerden bahseden bilim adamlarına göre, ayrıca metakognisyon; yani yüksek zihin fonksiyonları denen genler sayesinde insanlar bilinmeyen öğrenmeye, yeniliği aramaya, iyi, doğru ve güzel olanı seçmeye yönlendirilmektedir.⁶¹ Bilim adamları, davranış ve inançların temelinde korku geni, takıntı geni ve kötülük geni gibi genlerin etkili olduğundan bahsederler. Aşırı negatif deneyimler söz konusu olduğunda uzun gen sahibi olanların depresyona karşı daha iyi korundukları ortaya çıkmıştır. Davranışları etkileyen önemli bir unsur da kötülük geni denilen şeydir. Kötü davranış geni duygusal ihmal, çocukluk travmaları ile aktif hale geçmektedir. Anne sevgisi, güven ve benimseme ile de genin olumsuz etkileri yok olmaktadır.⁶² İnsandaki iyicil ve kötücül duygular DNA da programlanmış dürtülerdir. Bu yüzden hatasız insan olmaz. Kötülüğün varlığı, iyi ile kötünün mücadelesini oluşturarak iyi olanın gelişmesine vesile olmuştur.⁶³ Kur'an, kişilik ve benliklere hem iyilik hem de kötülük fakültesinin verildiğini söyler.⁶⁴

2. Zihin

Kuantum fiziğine göre zihinde madde altı anti madde şeyler vardır. Ne maddeden ayrı bir zihin ne de zihinden ayrı bir madde vardır. Madde sadece vitrindir. Ruh bir dalga fonksiyonu olabilir. Miniproteinlerden oluşan on nanometrelik proteinler kimyasalları taşırlar. Sevgi, öfke, nefret, korku, güven gibi duyguların kimyasallarını taşıma komutunu psikonlar aracılığı ile kuantum elektrodinamiğinde bulunan bilincimiz verir. İnsanın özgür iradesi yap-yapma (do-undo) paradigması ile hareket eder.⁶⁵

⁶¹ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 65.

⁶² Tarhan, *age.*, 70.

⁶³ Tarhan, *age.*, 225. İnsanların sapmalarının yine kendileri tarafından gerçekleştiğine dair bkz. Bakara, 26, 185, Nisa, 26, İsra, 16, Taha, 79, 85.

⁶⁴ Şems, 7-8.

⁶⁵ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 77.

Kuantum beyni, alternatif seçimlerin tümünü bir arada bulundurur. Uygun uyarıcı geldiğinde seçeneklerden birisi tercih edilir. İnsanın karar ve tercihlerindeki red-kabul, yap-yapma paradigması, kuantumun mekanik yasaları ile tanımlanabilir. Bugün artık şu sonuca ulaşılmıştır. “Beyin, enerji ve bilgiyi içeren kapalı bir sistem değil; soyut düşünce, semboller ve anlamlar üreten açık bir sistemdir.”⁶⁶

Kuantum fizikçilerine göre “bütüncül evren bütüncül elektromanyetik fonksiyonu, bütüncül elektromanyetik fonksiyon da bütüncül uzay-madde varlığını işaret etmektedir. Bütüncül uzay-madde ise bilgi kaynağı ile bilgi dosyalarını bilinçli belleklere yükleyebilir. Şayet insan madde cinsinden bir bilinçli bellek ise ışık hızında veya ışık hızından daha hızlı bilinçli belleklerin varlığı da düşünülebilir. Bilinçli evrenin yani Allah’ın her an insan veya ruhani varlıklar biçimindeki bilinçli belleklerle alışveriş içinde olması durumu akla yatkın bir durumdur. İlahî irade bütüncül sinirsel aktivitenin parçası olan beyinle alışveriş içindedir. Beyin alternatif seçimlerin tümünü bir arada bulundurur. Uygun uyarılardan birini seçer bu sayede insanın cüzi iradesi vücuda gelir.”⁶⁷ Tutum ve davranış geliştirilir. İyi ve kötü değerlendirmeleri yapılır. Bu teori felsefede “sezgi”, İslam düşüncesinde ise “ilham” olarak bilinen iletişim biçimini hatırlatmaktadır ki, bunun kesin olarak nasıl oluştuğu henüz tam olarak bilinmese de, din veya bilim adına böyle bir iletişim türünün varlık ve imkânı inkâr edilmemelidir.

3. Ayna nöronlar

Davranışları etkileyen diğer bir husus da ayna nöronlardır. Yani güçlü duygular diğer insanların beynindeki ayna nöronları (sinir hücreleri) harekete geçirmektedir.⁶⁸ Bu hal, arkadaşlıkla ilgili atasözlerinde de çok etkileyici bir retorikle dile getirilmiştir. Hz. Peygamber de bu gerçekliği meşhur körük ve misk metaforu örneğinde bildirmiştir. Davranışlar, başka insanların akıl, duygu, fikir hatta beyin dalgalarından gelen sinyaller sonucu ayna nöronların etkilenmesiyle beyin uyarılmakta, bu uyarıya göre o da bedene bir davranış emri ve komutu göndermektedir.

4. Beyin

Beyin kabuğunun temel birimi dendronlar yani sinir ağlarıdır. Maddesel beyni onlar temsil etmektedir. Zihinsel beynin temsilcisi sayılan ve madde cinsinden olmayan psikonlar ise fotonlardan çok daha hızlı, külfetsiz parçacıklardır. Psikonlar sinir hücre uzantısı dendronlardaki mikro kanalcıkları çalıştırırlar. İnsan harekete niyet edip düşündüğü zaman, ilgili

⁶⁶ Tarhan, *age*, 77.

⁶⁷ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 81-82.

⁶⁸ Tarhan, *age*, 79.

sinir hücreleri psikonlar aracılığı ile ateşlenir ve harekete geçer, böylece algılarımızın birliği oluşur.⁶⁹

Bir insan hangi konuya yoğunlaşırsa beyinde onunla ilgili elektromanyetik bir aktivasyon oluşmaktadır. Beyin hücrelerinde mikrotüpüler vardır. Bu küçük kanalcıklar ile madde olmayan, zihin şeklinde tanımlanan psikonlar, kuantum sıçramaları ile sınırları uyarmakta ve beyinde hareket meydana gelmektedir. Mesela bir kişi kolunu kaldırmayı düşündüğü anda beyinde kolunu kaldırma ile ilgili alan harekete geçer.⁷⁰

Tezyininin yani süslü ve cazip gösterip sevdirmenin nöroteolojik⁷¹ boyutu da bulunmaktadır. Şimdi zihinsel yoğunlaşmanın davranışları nasıl etkilediği ve bunun nöroteolojik alt yapısına yakından bakalım: “İnsan vücudundaki her hücre bölündüğü halde özel bir yapısı olan sinir hücresi bölünmemektedir. Ancak yeni sinir hücrelerinin üremesiyle, güçlü nöron ağlarına katılması mümkün hale gelmektedir. Nöron ağları ateşlendiğinde yeni bağlantılar kurulur. Hangi alandaki sinir hücresi tetiklenirse, o konu ile ilgili güçlü nöron ağları ilişki kurmaya başlar. Nöron ağları arasındaki kavşak ilişkisini oluşturma görevi de kimyasallara aittir. Nöropeptikler, serotonin, dopamin, noradenalin gibi öfke, şehvet, sevgi ya da nefret gibi farklı duygularımızın taşıyıcısı olan sinir ağlarını, kıvılcımlarla tetiklemektedirler.” İlgili alışkanlık, beyin ve davranışlar arasında da bir ilişki vardır: “İnsan beyininin şebeke yapısını ve güçlü nöron ağlarını, bir şehrin trafiğine benzetebiliriz. Şehirde hangi semte yatırım yapılırsa o bölgeye rağbet artacağından, bölgenin yolları gelişir. İnsan beyinde üretilen düşünceler de ilgi alanımıza göre şekillenmektedir.”⁷²

5. Bilinç

Bilinçte irade söz konusudur; bu sebeple bilinç kararlarımızı etkiler. Beş duyu ile algıladıktan sonra beynimiz kendisine ulaşan bilgileri işleme tabi tutmakta ve verdiği kararlar doğrultusunda ilerlemektedir. Davranışların bilinçle de ilişkisi vardır. Esasen bilinçte amaca yönelik davranışı yapabilmek söz konusudur. Yüksek bilincin etkinliği olan düşünce hakkında düşünme insanın özelliğidir.⁷³

İnsan davranışlarının her zaman kanıta dayalı rasyonel hareketlerden meydana gelmediği çoğu zaman bilinç dışı işleyişe bağlı olduğu bilinmektedir. Yale üniversitesinden psikolog John Bargh, “otomatik bilinç dışı süreçlerin hayatımızı her yönde kuşattığını, zihinde gizli programlar

⁶⁹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 67-84; Nevzat Tarhan, *age*, 76.

⁷⁰ Tarhan, *age*, 153.

⁷¹ Dua ve meditasyon esnasında mistik uyanış yaşayan kişilerin beyinlerinde neler olup bittiğini inceleyen bilim dalına nöroteoloji denilmektedir. Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 51.

⁷² Tarhan, *age*, 55.

⁷³ Tarhan, *age*, 145.

olduğunu, bilincin kendi niyet ve tercihleri ile hareket ederken aslında hayatımızın otomatik pilota ilerlediğini söylemiştir.”⁷⁴

Psikologlar zihnin iki tür siteminden bahsetmektedirler. Birinci sistemde zihin, hızlı, otomatik, bilinç dışı, çağrışımsal olup duygusal yükleri ağırdır. İkinci sistem ise maksatlı, sıralı ve rasyonel bir zihindir. Önsüzlerimiz, öğrendiklerimiz özgeçmişimizi deneyim deposu haline getirmektedir. Örneğin ilk kez karşılaştığımız bir yabancıyı bize zarar vermiş birine benzetirsek önceki tecrübemiz bilinç dışı olarak devreye girer ve biz ihtiyatlı hareket ederiz. Zaten insanların enerji ve sıcaklıkları hakkında fikir sahibi olmak için altı saniye yeterli gelmektedir. Mikro zaman diliminde iyi-kötü olarak değerlendirme yapabilmek birinci zihin sisteminin ürünüdür.⁷⁵

Şu halde insanların geliştirdiği davranışların önemli bir kısmı içinde yaşadıkları ailevi, toplumsal, kültürel ve inanç dünyaları ile beraber aldıkları telkin ve eğitimin etkisi altında oluşmaktadır. Bunların hepsi sadece rasyonel ve daha kanıta dayalı bilinç oluşturmazlar; aynı zamanda zihnin bilinç dışını yani hızlı ve otomatik kısa yollarını da var ederler. Buna göre bilincin veya otomatik bilincin diğer ifadeyle bilinç dışının yaptığı değerlendirmeler, özgeçmiş, tecrübeler ve öğretilen bilgilerle doğrudan bir ilişki içindedir. Tutum, nesne ve olayları iyi veya kötü, güzel veya çirkin olarak değerlendirmemizin arka planında bu bilinç düzeyleri etkindir.

6. Niyet

Niyet istek uyandırır. Bir konuya istek uyanması dikkati artırır. Dikkatin artması ise o işin düzenlenme gücünü yükseltir. Bu nedenle isteklerin oluşmasında niyet çok önemlidir; iyi ve güzel niyetler iyi şeyleri, kötü ve çirkin niyetler ise kötü şeyleri arzular. Niyet insanın hata yapıp yapmaması, doğru kararlar verip vermemesi ve hayatını doğru yönlendirmesiyle alakalı çok önemli bir adımdır. Son yıllardaki psikoloji araştırmaları insan davranışlarında niyet unsurunun da önemli olduğunu ortaya koymuştur. “Benim kalbimde bir şey var” ya da “benim alerjim var” düşüncesi, bunun bir davranıştan ziyade beyin aktivitesi olduğuna işaret eder. Beynimize o aktiviteyi öğreten kendimizden başkası değildir.⁷⁶ İslam inanç ve davranış öğretisinde niyet⁷⁷ son derece önemlidir. “Müstakim” olana talip olma⁷⁸ bir bütün olarak iyi niyet göstergesi ve beyanını ifade eder. Çünkü bütün iş, hareket ve davranışlar, niyetlere göre bir tutum ve inanç değeri kazanır. Aynı şekilde kişiyi psikolojik olarak motive eden, ona belli bir fiili işleten, davranışı yaptırın daima niyet olmuştur. Dolayısıyla

⁷⁴ Tarhan, *age*, 58.

⁷⁵ Tarhan, *age*, 58.

⁷⁶ Tarhan, *age*, 175.

⁷⁷ Şuara, 89; Buhari, Kitabu'l-İman, 1.

⁷⁸ Fatiha, 5.

burada temel belirleyici, “ben”in niyetidir. Şu halde niyet, tezyinin bir başka ön basamağıdır.

7. Nefs

Nefs birinci dereceden tezyin ögesidir; diğer bir ifadeyle nefis baş tezyincidir. Tezyinde ilk kategoriye faili meçhul olarak adlandırsak da aslında zuyyine kalıbı ile birinci dereceden kast edilen tezyin unsuru nefsin bizatihi kendisidir. Yukarıda olumlu olumsuz tutum, davranış ve değerler bağlamında alıntılarımız uzun detayların hepsi nefsin marifetleridir. Bu yüzden birinci kategoriye daha fazla yer verdik.

Gerek biyolojik (beyin eksenli) ve gerekse spiritüel (insanın beynine yanlış düşünceler telkin eden şeytan) her iki psikolojik yaklaşım da Kur’an’ın davranış tasavvuruna uymaktadır. Zira davranışların oluşmasında hem biyolojik hem de spiritüel bir yön vardır. Kur’an, insanın hem maddi hem manevi / soyut cephelerinden bahsettiğine göre kanaatimizce bazı davranışların biyolojik temelli, bazılarının da ruh (psikoloji) temelli olduğunu kabul etmekte bir sakınca olmamalıdır.

2- Zeyyene Fiilinin Şeytana İsnadı

Bu fiil Kur’an-ı Kerim’de altı yerde⁷⁹ şeytana izafe edilerek zikredilmiştir. Hicr suresi 39. ayeti hariç bu ayetlerin hepsinde istisnasız “zeyyene” fiili nesne olarak “amel” kelimesini almıştır. Mushaf sıralamasında ilk defa şeytana izafeli şekli ile tezyinu’l amel lafzı Enam suresi 43. ayetinde geçmektedir:

“*Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tövbe etselerdi ya. Fakat (onu yapmadılar) kalpleri katılaştı. Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti.*”⁸⁰ Bu yüzden onlara şirk, günah ve inat sevimli gözüktü.”⁸¹

Burada siyak ve sibakı itibariyle tezyin kavramından, bütün tebliğ ve uyarılara rağmen bazı insanların Allah’ı bırakıp put ve endadı çağırdıkları, kısaca şirk koştuktan vazgeçemedikleri anlaşılmaktadır. Bu ayet genişlik ve bolluk anlarında şirk içinde yüzenlerin hiç olmazsa sıkıntı ve felaket anlarında olsun Allah’a yalvarmaları, O’na sığınmaları gerektiğini fakat onların bu sıkıntılı durumda bile O’na iltica etmediklerini haber vermektedir. Bunun da kalplerinin katılaşmasından dolayı oluştuğunu ve şeytanın da bu durumu yani şirk ve pintiliği onlara süslü gösterdiğini ifade etmektedir. Zemahşeri, Beydavi ve Neseфи gibi müfessirler, tezyini zahiri anlamında:

⁷⁹ En’am, 43, Enfal, 48, Nahl, 63, Neml, 24, Ankebut, 38, Hicr, 39.

⁸⁰ En’am, 43.

⁸¹ İbn Kesir, age, I, 578; Kutub, age, II, 1090; Sabuni, age, I, 390.

“Onlar şeytanın kendilerine süsleyerek güzel gösterdiği, hakikatte kötü olan davranışlarını güzel addetmişlerdir.”⁸² şeklinde yorumlamışlardır. Başka müfessirlere göre ise, şeytan onları günahlara (lezzete) sürükleyerek kandırmıştır.⁸³

M. Hamdi Yazır, kalp katılaşması ve fakirlik konusunda şu isabetli izahı yapar: Onları şiddetli fakirlik (be'sa), hastalık ve afetlerle (darra) sıktık ki bize tazarru ve niyazda bulunup dönsünler. Zilletlerinin, acizliklerinin farkına varıp isyanlarından vazgeçsinler. Bu ortamda onların tövbe edip bize yönelmeleri, bizi çağırmaları mümkün ve muhtemel idi. Ancak kalpleri o kadar katılaştı ki artık kabiliyyet-i intibahiyyelerini (uyanma) zayi ettiler. Ve fakr-u zaruret içinde yaşamağa alıştılar. Şeytan da yapa geldiklerini alladı pulladı kendilerine hoş gösterdi. Artık yaptıklarını kötü olarak değil iyi diye yapmağa, şerri hayır, günahı sevap telakki etmeğe başladılar. Böylece bu yoldan vazgeçme ihtimalleri kalmadı; vicdanlar dondu, akıllar tutuldu, azıttılar da azıttılar.⁸⁴ Şu halde “tezyinu'l amel”, bir yerde akıl tutulması demektir ki bu akılı tutan da çalıştıran da kişinin kendisidir. İç ve dış dinamikleri ise sadece imtihan sebebiyle ortaya serpiştirilen çeldiricilerdir.

Yazır'ın şu yorumu da ilginçtir: Allah Teala, sıkıntı ve felaketleri insanların uyanışına vesile olsun diye verir. Fakirlik vb. afetlerle sınıandığında insanın hemen sıkıntı ve felaketlerin ilk anında uyanıp kendilerine gelmeleri gerekir. Aksi takdirde bu felaketlerden ders alınmayıp şuurla silkinmeyince bu sıkıntı ve felaket durumu zamanla olağan görülür. Artık uyanma ihtimali zayıflar. İlahî tazyik ve felaketlerin ihtar ve uyandırma kuvveti tükenir; normal tabii hal alır. Kalp o kadar katılaşmış tuğyan eder ki artık İlahî sıkıştırma ve tazyikin terbiye özelliği kalmaz; eğitim açısından anlamsız hale gelir.⁸⁵ Dolayısıyla felaket ve musibetlerin olağanlaşması ve onlardan ders çıkarmama da bir çeşit tezyindir. Tezyinin ikinci nedenlerle oluşmasının bir ögesi kalplerin katılaşması, diğer bir faktörü ise terbiye olma kabiliyetinin yitirilmesi.

Kur'an'ın bildirdiğine göre tezyin neticesi insanların çoğu böyle durumlarda genellikle şımarıp gerçeği unuttur, ihtar ve uyarıları hatırlamazlar da kötülüklerine kaldıkları yerden devam ederler. Nitekim hemen sonraki ayet bu durumu açıkça bildirmektedir: “Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık, birden bire onlar bütün ümitlerini yitirdiler.”⁸⁶

⁸² . Mahmud b. Ömer ez- Zemahşeri, *el-Keşşaf*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 2001, II, 23; Beydavi, *age*, I, 407; Ebu'l Berekât Nesefi, *Medariku't-Tenzil*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, I, 407.

⁸³ Kurtubi, *age*, VIII, 389; Hazin, *age*, I, 407.

⁸⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, III, 1928.

⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1928.

⁸⁶ Enâm, 44.

Hicr suresi 39. ayetinde de “tezyin”in nesnesinin mahzuf da olsa “amel” olduğu pasajın siyakından anlaşılmaktadır: قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ

“İblis, “Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, onların hepsini azdıracağım” dedi.” Adem’e secde konusunda olumsuz bir inanç içinde olan İblis, inkarcı bir tutum takınmış ve bu tutumu sonucunda da Adem’e secde etmeyi reddetmiştir. Yeryüzünde insanların, kötü davranış, günah ve sapkınlıklarını her türlü bilişsel, duygusal ve davranışsal tutumlarındaki çirkinliklerini kendilerine süsleyerek cazip kılarak, zihin ve davranışlarını etkilemesi için de şeytana izin verilmiştir. Bu anlamda çirkinliği güzel, kötüyü iyi, dalaleti hidayet, karanlığı aydınlık, eğriyi doğru, bozgunculuğu barış ve sulh olarak göstermesine de izin verilmiştir. Birinci kategoride belirtildiği gibi tüm bu olumlu ve olumsuz unsurlar karşısında karar verecek olan yine de nefis ve benliğin kendisidir.

İnsan biyolojik potansiyele (nefis) sahip olsa da spiritüel psikoloji, şeytanın var olduğunu ve insanın beynine yanlış düşünceler telkin ettiğini kabul eder. Günümüzde bilimsel alandaki gelişmeler daha ziyade spiritüel psikolojinin tezlerini destekleyen şekilde gelişmektedir.⁸⁷

3- Zeyyene Fiilinin (Kurena) Arkadaşlara İsnadı

Kur’an-ı Kerimde “kurena” kavramı sadece bir ayette geçmektedir:

وَقِيصْنَا لَهُمْ قُرَآءًا فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ “Biz onların başına birtakım arkadaşlar sardık da bu arkadaşlar onlara geçmişlerini ve geleceklerini süslü gösterdiler. Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları ile ilgili o söz (azap), onlar için de gerçekleşti. Çünkü onlar ziyana uğrayanlardı.”⁸⁸

قُرَآءًا “kurena” “karın” kelimesinin cemidir. Lügatte bitişik, sıkı sıkıya bağlı, ip, beraber, ayrılmaz parça ve arkadaş anlamlarına gelir.⁸⁹ Buradaki tezyin, şeytanın vesvese ile, onlara atalarının küfür ve günah dolu batıl dinlerini bırakmayarak onu sürdürmelerini güzel göstermesi, kendileri gibi normal bir insanın (Hz. Peygamber) emrine boyun eğmeyi ise çirkin göstermesidir.⁹⁰

Ayetin gerçek tefsirini biz bugün itibarıyla davranış bilimleri, psikoloji ve sosyal psikolojide görüyoruz. Klasik tefsirlerde doyurucu bir bilgi olmadığı gibi maalesef Kur’an bütünlüğünü ihlal eden, tamamen cebr mesleğini haklı çıkaran yanlış yorumlar da vardır. İbn Kesir’e göre

⁸⁷ Tarhan, age, 100.

⁸⁸ Fussilet, 25.

⁸⁹ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, XII, 86-89.

⁹⁰ Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, VII, 413-414.

müşrikleri dalalete, yanlışa sürükleyen bizzat Allah Tealadır; bu da tamamen O'nun meşiet ve kudretiyle olmaktadır. O, hikmeti gereği onlara cin ve ins şeytanlardan bir takım kurena (arkadaşlar) musallat eder, onlar da günahkârlara yaptıkları şeyleri güzel (hasen) gösterirler de artık kendilerini ancak muhsin (iyi, iyilik yapan) olarak görürler. Şu ayette de buna işaret edilmektedir. “Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan çıkarırlar, onlar ise kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.”⁹¹ Konunun daha iyi anlaşılması açısından bir önceki ayete yani Zuhruf suresi 36. ayete baktığımızda aynı şeyi görürüz. “Kim Rahman’ı zikretmekten gafil olursa yanından ayrılmayan bir şeytanı ona musallat ederiz.” Ayetteki “ya’su” kelimesi hem göz kapama, hem de görmezden gelme anlamlarına gelmektedir. Kur’an’ı görmek istememek veya Rahman’ı (hak olduğunu bile bile) zikretmemek anlamındadır.⁹²

Bu ayet ve genel olarak Kur’an ayetleri idlal ve şirke girmeyi Allah’a izafe etmezler. Zahiri, yüzeysel ve parçacı okumalarda cebr mezhebini haklı çıkaracak şekilde yorumlansa da hakikatte durum öyle değildir. Zira bu ayette de çok net olarak görüldüğü gibi burada “Allah’ı hatırlamama”, hesaba katmama şartı vardır. Şeytanın herhangi bir kişiye mukarin olarak musallat kılınması, yine de kulun kendi irade, tercih ve davranış şartına bağlanmıştır. Esasen ayet de “ve men ya’su” şeklinde şart cümlecığı ile başlamaktadır. Buna göre kulun davranışı, niyeti, bilinci ve iradesi belirleyici olmaktadır. Şeytanla yoldaş olmak Allah’ın zorlaması ile meydana gelmemektedir. Bu tıpkı bir kimsenin iyi veya kötü arkadaş tercih etmesi gibi bir şeydir. Ne yüce yaratıcı ne de başkası insanları zorla birilerine dost ve arkadaş yapmaz, dostluk ve arkadaşlık inanç gibi rızaya ve hür iradeye bağlıdır.

Burada dikkat çeken bir şey de, doğru yoldan sapanların kendilerini doğru yolda zann etmeleridir. Yukarıda metni verilen örneklem ayete beraber düşünüldüğünde bu ayetin son kısmı “tezyinu’l amel”in bir gerçekliği değil, fakat bir aldanışı, bir yanılgı ve sanrıyı ifade ettiği görülür. Ayetin sonundaki “yahsebune ennehum muhtedun” “kendilerini hidayette zannederler” cümlecığı bu tezyinin gerçeklikten uzak bir zan olduğunu ifade eder. Böylece gerçeklikten, doğru karar ve irade ortaya koyma yetisinden uzaklaşan kimseye insan veya cin şeytanları çeşitli dürtülerini tahrik ederek, iç ve dış fısıltılarla ona kötüyü iyi, çirkini güzel gösterirler. Görüldüğü gibi burada da tezyin, insan ve cin şeytanı arkadaşlar, dürtü ve yanılgılar ile olmaktadır; Tanrı ile değil sanrı ile olmaktadır.

Zuhruf suresi 38-39 ve 40. ayetlere bakıldığında bu durum gayet net olarak görülecektir. Zira 38. ayette yanlışı seçen kişi “kendisi ile o kötü arkadaş arasında Doğu ile Batı arasındaki gibi bir mesafe olmasını” temenni edecek ve “Ne kötü arkadaşmışsın sen” diyecektir. Bir ayet sonra ise bu

⁹¹ Zuhruf, 37; İbn Kesir, *age*, III, 261.

⁹² Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 255.

arkadaşlıktan oluşan zulmü Allah onlara isnat etmektedir. “iz zalamtum” ifadesiyle onların kendi kendilerine zulüm ettiklerini bildirmektedir. Kandıran da kandırılan da yani kötüyü iyi gösteren de, onu kötü gören de aynı acıklı azabı paylaşacaktır. Zuhur suresi 40. ayeti ise meseleyi daha da berrak kılmaktadır. “Sağirlara sen mi işittireceksin yahut körleri ve sapıkları doğru yola sen mi getireceksin.” Burada sağırlık, körlük ve sapıklık, “ve men kane fi dalalin mubin” ifadesiyle insanların kendilerine izafe edilmiştir. Bu inatçıları doğru yola getirmenin çok zor olduğu ve bu insanların artık doğruya yanaşmayacakları bildirilmektedir. Zira bu hayat tarzı artık onlar için bir inanç, düşünce, tutum, heyecan ve yaşam biçimi haline gelmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, duygusal bileşen, tutuma devamlılık verir.⁹³ Artık onlar bu tutumlarından kolay kolay vazgeçemezler. Ayette onların sağır ve kör olarak kabul edilmelerinin sebebi de çok taşkın bir tezyin selinin altında kalmalarıdır.

Arkadaş ve çevrenin tezyin boyutunu psikoloji uzmanları da kabul etmektedirler: Fenotip, kültürlerin ve çevrenin etkisiyle oluşurken, genotip, genler aracılığıyla meydana gelir. Genotip, bilgisayardaki işletim sistemi, fenotip ise bizim bu sistem üzerine eklediğimiz programlar olarak tanımlanabilir. İnsanın fiziksel yapısında olduğu gibi psikolojik yapısında da genetik bir standart vardır. On iki temel kişilik yapısı şeklinde adlandırdığımız bu kişilik yapıları içinde herkes ayrı bir bölüme dâhildir. Buna göre insanların bir kısmı dışa dönük, kimisi şüpheli, bazıları ise bağımlı olabilir. Bunlar doğuştan gelen ana çerçeveyi oluşturan kişilik özellikleridir. Fakat kişi yaşadığı ortam, ebeveynlerinden öğrendikleri ve sosyal temasla bu özellikleri farklı boyuta çekebilir. İnsan, bir binanın taşıyıcı sistemine benzeyen genlerin üstüne bina edeceği duvarları kendisi oluşturmakta bu şekilde kişiliğini oluşturmaktadır.⁹⁴

Bu durumu Ebu'l A'la el-Mevdudî de şöyle izah eder: “Kötü insanlara iyi arkadaş nasip etmemek Allah'ın bir sünnetidir. Allah, kötü bir insana ancak kendisi gibi bir arkadaş nasip eder. Bazı kimseler “filan şahıs aslında iyidir fakat kötü arkadaşları onu yoldan çıkardı” derler. Bu doğru değildir. Çünkü her insan kendisi gibi bir arkadaş seçer. Kötü bir insan iyi biriyle arkadaş olsa da bu arkadaşlık fazla uzun sürmez.”⁹⁵

Davranışlar insanın genetik ifadesidir. Kedi, köpek, at gibi hayvanlar asırlardır insanların yanında yaşamalarına rağmen insana dair hiçbir şey öğrenememişlerdir. Çünkü genlerinde o eğilim yoktur. Bu hayvanlar yaratılışlarındaki programları ne kadarını öğrenmeye el veriyorsa o kadarını öğrenebilmişlerdir; o halde insanın davranışları kendiliğinden değil fenotiple gelişmektedir. Beynin bu özellikleri sebebiyle insan psikolojisinin

⁹³ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, 303.

⁹⁴ Tarhan, *age.*, 96.

⁹⁵ Ebu'l Ala el-Mevdudî, *Tefhimü'l-Kuran*, (çev., M. Han Kayani ve arkadaşları) İnsan Yay., İstanbul 1996, V, 189.

gelişmesinde dış etki iç mekanizmadan çok daha önemlidir. İnsanı diğer canlılardan ayıran, insanı insan yapan da bu sosyal duygulardır.⁹⁶

Genlerde endofenotip kavramı vardır ki bu, kişinin yaşadığı çevrenin gen ifadesinde yaptığı değişikliği ifade etmektedir. Eğer çevre ve insan o genin ifadesini istemiyorsa, o genin ifadesi bastırılmaktadır. Anoreksia nevroza gibi bir hastalık nasıl ki zayıflamayı çok isteyen kişinin yeme duygusunu köreltirse, Tanrı'ya inanmayan kimseler de genlerinden gelen bu ifadeyi yok etmekte ve çalışmasına engel olmaktadır. Bu kimselerde Tanrı yerine parayı ve gücü, ya da sebepleri kutsallaştırma söz konusudur. Mesela Mısır'da kutsallaştırılan firavunlar, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğu düşünüldüğünden her söylediklerine ilahi emir gibi itaat edilmiştir. Firavunluk, krallık veya kraliçelik üzerine kurulan otoriter yönetim şekilleri sonradan ortadan kalkmış ama onun yerine kanunların ve sebeplerin kutsallığı önem kazanmıştır. Almanya'daki kanunları kutsallaştırma hali yasalara büyük bir bağlılık şeklinde kendini göstermiştir. Özellikle Protestan ahlak anlayışı yasalara çok fazla önem atfettiğinden püriten ahlak ortaya çıkmıştır.⁹⁷

Eğitmciler yukarıdaki olumsuzluğa karşı saf zihne faydalı bir şeyler öğretmenin en uygun yönteminin evrensel bilgiler olduğunu, Eğitimin evrensel nitelikteki belli gerçeklere göre şekillendirilmesi gerektiğini belirtmektedirler: "İnsanın doğası ve ahlakî ilkeler değişmez, insanların bu değişmez ebedi gerçeklere göre yetiştirilmesi gerekir. Çünkü insanlık tarihi boyunca insanın özü değişmemiştir."⁹⁸ Genlerde endofenotip değişikliğinin etkin bir aracı da eğitimidir. Zira eğitim, insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir;⁹⁹ bu süreçte insanın kişiliği değişir.¹⁰⁰ Şu halde tezyinin ikinci nedenler platformundaki önemli unsurlarından biri de eğitimidir.

Hz. Peygamberin, "Her çocuk İslam fitratı üzere doğar; sonra ana ve babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir."¹⁰¹ şeklindeki beyan endofenotip tezyinin realitesini göstermektedir. Çünkü, bu tip inanç ve düşünce biçimlerine karşı nötr olarak doğan çocuğun etkilendiği ilk çevresi ailesidir; ana ve babasıdır. Bu gerçek günümüz bilim adamlarınca da onaylanmıştır. Thomas Bouchardin gibi bazı psikologlara göre "dindarlık eğilimi genlerimize işlemiştir; ancak kültürel etkilenme farklı dinî yapılar oluşturmaktadır."¹⁰²

İkinci nedenlerden diğer bir tezyin unsuru da başkasını taklit etme yani duygu koordinasyonudur. İyi ve kötüyü seçmede taklidin önemi göz ardı edilmemelidir. Bilim adamları taklidin davranışlara etkisini psikolojik

⁹⁶ Tarhan, *age*, 96.

⁹⁷ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 195.

⁹⁸ Nurettin Fidan, *Eğitime Giriş*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1992, 125.

⁹⁹ Fidan, *Eğitime Giriş*, 12.

¹⁰⁰ Fidan, *age*, 24.

¹⁰¹ Müslim, *Kader*, 22.

¹⁰² Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 63.

açından şöyle izah ederler: “Her insanda başkalarının algı, amaç, inanç ve niyetlerini kapsayan zihin okumayı gerçekleştiren kapasite potansiyel olarak vardır. Karşı tarafın güçlü duygularını algılayan sinir hücreleri, tıpkı internet gibi çalışmaktadır. İnsanların sezgisel durumlarını kopyalayıp taklit eden sinirsel devreleri, karşılaştığı kişinin tavırlarını, ses tonunu ve hareketlerini hızla algılayarak onunla senkronize olur. İki insan arasındaki duygu koordinasyonu bu psikolojik birimlerle sağlanır.¹⁰³ Çevremizde bu tip özdeşleşme arzusu içinde olan veya bizzat rol modeli ile aynileşmeye çalışan pek çok örnek bulmak mümkündür.

4- Zeyyene Fiilinin (Şureka) Ortaklara İsnadı

“şureka” شَرِكًا lügatte “ortak” anlamına gelen “şerik” شَرِيكَ kelimesinin çoğulu olup¹⁰⁴ tek bir ayette geçmektedir.

وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شَرِكَاؤُهُمْ لِيُرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ
 “Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi ki; onları helâke sürüklesinler ve dinlerini karıştırıp onları yanılınsınlar. Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları ile başa bırak.”¹⁰⁵

Tefsirlere göre buradaki “şureka”dan kasıt şeytanlardır.¹⁰⁶ Bir önceki ayette de geçen şureka kavramı cahiliye devri insanının taptığı putlar ve ilahlar anlamında kullanılmıştır. Cahiliye insanları çocuklarını fakirlik korkusuyla, kız çocuklarını ar ve namus kaygısıyla öldürürlerdi. Bazen de erkek çocuklarını putlara adarlardı.¹⁰⁷ Zemaşşeri'ye göre “şureka”nın merfu (özne) olarak gelmesinde, sanki bu öldürme cinayetini onlara işleten onların bu yanlış ve pagan inanışlarıdır.¹⁰⁸ Bu inanış, gerçeğe dayalı olmayan şebeh ve temvihat ile yani onların zan ve vehimleri ile olmaktadır.¹⁰⁹ Şu halde şirke dayalı itikat ve dünya görüşünün ortaya çıkardığı zan, inanış ve tutumlar adeta mücessem soyut birer amir olmakta, hüküm ve komut vermektedirler. Burada tezyinci ikinci nedenlerden zan, vehim ve inanışların öne çıktığı açıkça görülmektedir.

Çağdaş müfessir İbn Aşur bu ayetle ilgili olarak şu yorumu yapar: Burada Allah Teala en çirkin (kabih) olan bir fiilin onlarca güzel görülmesini ve insanlar içinde kendilerine en yakın ve en sevimli olan öz evlatlarını

¹⁰³ Nevzat Tarhan, *age*, 66.

¹⁰⁴ Muhammed b. Ebibekr er-Razi, *Muhtarus-Sihah*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 336.

¹⁰⁵ En'am, 137.

¹⁰⁶ İbn Kesir, *age*, I, 622; Razi, *age*, XIII, 216-217; Kutub, *age*, III, 1214; İbn Aşur, *et-Tahrir*, VIII, 98.

¹⁰⁷ Zemaşşeri, *age*, II, 66; Razi, *age*, XIII, 217; Kutub, *age*, III, 1214; İbn Aşur, *age*, VIII, 98.

¹⁰⁸ Zemaşşeri, *age*, II, 66.

¹⁰⁹ İbn Aşur, *age*, VIII, 98.

öldürmeleri alçaklığının ne kadar büyük bir bozulma ve fesad olduğunu bu tip bir tezyin ile anlatmıştır. Böyle bir fiili işlemenin ne kadar büyük bir zulüm ve sapma olduğu, bunu yapanların ne kadar alçaldıklarını bu teşbih ile ifade etmekten daha isabetli bir anlatım şekli yoktur. Yanlış inanış ve saplantılar, din uydurma ve kendi kafasından din uyduranların ne kadar sapıklığa düşüp alçaldıkları ancak bu kadar çarpıcı anlatılabilir.¹¹⁰ Hayatta yapılmaması gereken veya insan tabiatının yapamayacağı belki de tek şey olan kendi öz evladını öldürme -hem de bir din ve inanış uğruna- fiilini bile insanlara güzel bir davranışmış gibi göstermeyi sağlayan şey, hakikatte yine bu inkârcı ve azgın kişiliğin kendisidir. Çünkü bu yanlış inanışı benimseyen ve onu içselleştirerek davranışlarına yansıtan yine de insanın kendisidir.

Allah'ın, (müşrikler onlara ilah veya "şureka" demeseler de), şeytanları "şureka" yani ilahları olarak nitelemesinin nedeni onların şeytanların vesveselerine kulak vererek mutlak itaat etmelerindedir. Çünkü helal ve haram kılma konusunda onlara itaat onları rab, ilah ve şerik konumuna getirir. İnsanların, türbelere kurbanlar adayarak Allah'a yaklaşmaya çalışmaları (onlar buna ibadet ve şirk demeseler de) hakikatte şirktir. Zira bir hakikat ve bir davranış biçimine farklı bir isim takmakla o hakikat değişmez.

İnsanlara neden çocuklarını öldürmek güzel gelmiştir? Bu tezyinin illeti olarak ayette şunlar zikredilmektedir: "*li yurduhum*" onları iğva ederek kandırıp helak etmek ve fitratlarını ifsad edip bozmak için. Fitratları bozulunca, artık ana babanın sevgisi ve rahmeti, kalp katılığına (kasvet) ve vahşete dönüşmektedir. Artık baba, oğlunu rahatlıkla boğazlayabilmekte, biçare kız çocuğunu diri diri mezara gömebilmektedir.¹¹¹ Bu çirkin fiili, şeytan onlara güzel olarak telkin etmiştir.¹¹² Esasen şeytanın en tehlikeli tezyini, Din'in yanlış anlaşılması için yaptığı telkine dayalı tezyindir. Bu şeytanların cin veya insan olmaları arasında da herhangi bir fark yoktur. Şeytan insanların cahil veya bilgili olmaları da fark etmemektedir.

Ayetin son kısmında iki mühim gerçeğin altı çizilmektedir. Birincisi "*Rabbin dileseydi onlar bunu yapamazlardı*" ifadesidir. Bundan, Allah Teala'nın, insanları her tür sapıklığa ve alçalmaya müsait kıldığı rahatlıkla anlaşılır. Bu konuda onların esfel-i safilini tercih etmelerine engel olunmamaktadır. İkincisi de böyle bir dini "*onların uydurdukları*" cümlesidir. Bu da açıkça bildirmektedir ki tüm bu tarz inanış, kanaat, inanç ve din uydurmalarının ed-Din ile uzaktan yakından bir alakası yoktur. Allah'ın dininde böyle cinayetler işlenemez, onların bu tarz kabul ve inançları tamamen uydurmadır, gerçek dine yapılan bir iftiradır.

¹¹⁰ İbn Aşur, *age*, VIII, 98.

¹¹¹ Ahmed Mustafa Merağî, *Tefsiru'l-Merağî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1974, IX, 44-45; Yazır, *age*, III, 2063.

¹¹² Yazır, *age*, III, 2063.

5- Zeyyene Fiilinin Allah'a İsnadı

وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ إِلَيْكُمْ إِلِيمَانٌ
وَزَيَّنَّتْ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

“Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”¹¹³

Müfessir Hazin’in “zeyyenehu” ile ilgili olarak “karrebe minkum”¹¹⁴ yani “imanı size yaklaştırdı” şeklindeki tefsiri gayet isabetlidir. Zira tezyin, burada takrib ile yani iman etmeyi arzulayanlara o şartları ve ortamı kolaylaştırarak yakın kılması Kur’an’ın mantuk ve mefhumuna son derece uygundur. Kur’an merkezli yorum yapan Muhammed Abduh da genel olarak yaratma ve inşa anlamında birey olarak insan tabiat ve fitratına, toplumun sosyal tabiatına¹¹⁵ potansiyel olarak yüklenen tezyini yani sünnetullah denilen sosyolojik gerçekliği Allah’a izafe etmektedir. Ancak işlenen kötü fiilleri ve yapılan kötü telkin ve vesveseleri ise şeytana isnad etmektedir¹¹⁶ ki kanaatimizce bu, Kur’anî söyleme uygundur.

Özne olarak Allah’ın mümin birine imanı tezyin etmesi netice itibariyle tamamen o kişinin kendi isteği ve özgür tercihi doğrultusunda olmaktadır. Bu, tıpkı derse karşı istekli ve arzulu olan samimi bir öğrenciyi teşvik etmek gibidir; aksi, derse son derece ilgisiz birine dersi zorla sevdirmeye çalışmak olur ki, zorla, istek dışı hiçbir tercih güzel görülmez, yapılsa da kerhen yapılır. Fakat imanın sevdirmesinde ise kulun irade ve tercihi üzerine kişiyi imana götüren yollar açılır, şartlar kolaylaştırılır ve imkânlar hazırlanır. Büyük ihtimalle “Kim infakta bulunur, takva sahibi olur ve tevhidi onaylarsa biz onu en kolay olana iletiriz.”¹¹⁷ ayetinde işaret edilen “yakınlaştırılmış kolaylıklar” da burada başka bir “ikinci nedenler” olmaktadır.

İnanç ve davranışlar birbiriyle ilintili olup birbirlerini karşılıklı olarak beslemektedirler. Bu durum, inkârcıya neden bana da bu yollar, şart ve imkânlar sunulmadı şeklinde bir itiraz geliştirme hakkı vermez. Zira her şey “ben”in kişisel tercih ve eğilimi sonucunda yaratılır, hazırlanır. Koca bir Tarih şahittir ki her benlik dilediğini yapmıştır.

Aşağıdaki ayette de Allah, tezyin olgusunu zahiri ve literal olarak kendine izafe etmiştir: إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ رَبَّنَا لَهُمْ أَعْمَالُهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ

¹¹³ Hucurat, 7.

¹¹⁴ Hazin, *age*, VI, 45.

¹¹⁵ En’am, 108. رَبَّنَا لَكَ رُبُّنَا لَكُنْ أُمَّةً عَمَلُهُمْ ثُمَّ لِي رَبُّهُمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
“...Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik...”

¹¹⁶ Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, III, 239.

¹¹⁷ Leyl, 5, 6, 7; Ala, 8; Abese, 20.

“Şüphesiz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini biz kendilerine güzel göstermişizdir de o yüzden bocalayıp dururlar.”¹¹⁸

Kimi müfessirlere göre bu tezyin; inkârcılığı (*muştehen tab'an*) “onların doğalarına sevdirdik” (*mahbuben ila'n-nefs*) “nefse hoş gösterdik” şeklinde olmaktadır.¹¹⁹ Ancak böyle bir tefsir ve yorum Kur'an-ı Kerim'in bütüncül söylemine aykırıdır. Meraği, daha önce “*şurekâ*”nın tezyini bahsinde, duyguların yer değiştirdiği adeta evrim geçirerek 180 derecelik bir değişimle, kalplerin katılaştığı “evlat sevgilerinin nefrete dönüştüğü” ve bu yüzden çocuklarını öldürdükleri şeklinde tefsir yapmıştı.¹²⁰ Bu ayetin tefsirinde ise Zeccac'a atıfla meseleyi cebr mantığı ile izah etmeye çalışması bir çelişkidir. Çünkü çocuğunu öldürmek elbette davranışsal olarak büyük bir günah ve cinayettir. Ancak Kur'an'a göre ahireti inkâr etmek de büyük bir zulüm, günah ve sapmadır. Dolayısıyla çocuk öldürmeyi şeytanlara, fakat ahireti inkâr etmeyi kendine (Allah'a) isnat etmesi yani daha büyük bir zulmü kendine izafe etmesi Kur'an'ın bütünlükçü anlamına uymamaktadır; Allah da bundan münezzehtir. Şu halde bu ayeti de diğer ayetlerle beraber cebr rotasında değil, fakat kulun kendi hür irade ve ihtiyarı alanı kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu yapıldığı takdirde Allah'ın tezyininin ve onu kendine izafe etmesinin, burada yine de kulun istek ve arzusuna tâbi olarak meydana geldiği görülecektir.

﴿بِزَيِّتٍ﴾ Biz güzel gösterdik” demek; nefis, şeytan, güdüler, bilinç, zihin, duygu ve tutum gibi tabii iç ve dış şartlar/dinamikleri yani ikinci nedenleri yaratmak suretiyle “onlara inkârı güzel gösterdik”, demektir. Bu, tıpkı “*size gökten su indirdik...*” ayetindeki retorik gibidir. Zira her iki ayetteki retorik hem içerik hem üslup olarak aynıdır. Zira suyun nasıl indirildiği fizik kanunlarına göre bellidir. Kısaca ayet, şeytan vb. diğer ayartıcılar ve bileşenler vasıtasıyla “inkârı onlara süslü gösterdik” şeklinde anlaşılmalıdır. Allah direkt müdahale etmese de dolaylı olarak ikinci nedenlerle bireylere ve evrene yön verebilir.

Zahir ile batın beraber düşünüldüğünde hem şeytanların aldatması bir gerçeklik ifadesi olarak anlaşılır, hem de Allah'ın şeytan ve diğer şer odaklarını yaratması ve onlara fırsat tanınması gerçeklik olarak kabul edilir. Bu bağlamda holistik Kur'an yorumlarında “*Allah dileseydi bütün insanları tek (inançlı) bir ümmet yapardı...*”¹²¹ Ayeti göz ardı edilmemelidir. Öte yandan varlık âleminde hayır yani iyi, her zaman şerden (kötü/çirkin) daha fazladır. Kosmosun ve hayatın ana hamuru “güzel”dir, “iyi”dir; “kötü” ve “çirkin” hem azdır hem de arızidir; iyi ve güzelin gelişip vücut bulması içindir. Şu halde Allah'ın inkârı süslemesi, tezyini demek, şer ve unsurlarını bilfiil yaratması ve onları tedavüle izin vermesi demektir; yoksa inkârı hoş görmesi demek değildir. Özellikle ahireti inkâr etmeyi büyük bir azapla

¹¹⁸ Neml, 4.

¹¹⁹ Meraği, *age*, XIX, 120. Bu yorum Zeccac'a aittir.

¹²⁰ Meraği, *age*, IX, 44-45.

¹²¹ Hud, 118. Kur'an-ı Kerim'de bu mealde pek çok ayet daha vardır.

tehdit ettikten sonra kullarına ahireti inkâr etmelerini sevdirmesi, güzel bir şey olarak göstermesi düşünülemez.

Ancak bu fiil Allah'a izafe edilse de tıpkı hidayet ve dalalet meselesinde olduğu gibi Allah Teala doğrudan doğruya ona çirkini güzel, kötüyü iyi ya da yanlış doğru göstererek kulu ayartmamakta, onu saptırmamaktadır. Burada olay ikinci nedenler dediğimiz Allah'ın insanın özüne¹²² ve sosyal hayata¹²³ yerleştirdiği bazı kod ve yasalarla olmaktadır.

Ayetlerde Allah'ın tezyinini zahiri anlama ve yorumlama yeterli değildir, doğru da değildir. Zira zahiri anlama, Allah'ın kötülükleri insanlara süsleyerek sunduğu, hâşâ onları kandırdığı gibi bir sonuç çıkar ki bunu Kur'an'a onaylatmak mümkün değildir. Yarattıklarını kötüye yönlendiren, onları bu konuda aldatan sonra da onları cezalandıran zorba bir tanrı tasavvuru asla İslami bir tasavvur ve tasdik olamaz. Allah'ın ziyneti burada insan tıynetine doğrudan bir müdahale şeklinde değil; fakat onların kendi arzu ve istekleriyle kendi iç dünyalarında geliştirdikleri bir bilinç, tutum, inanış ve davranış biçimi ile ortaya çıkan bir sapkınlıktır. Kur'an, bu bilinç, inanış ve tutumlarla eşyayı, olguyu, varlık kanunlarını ve hakikati çarpıtarak fitrat Dini'nden ayrılmaktan özellikle sakındırır.

Sonuç

Tezyin fiili, Kur'an-ı Kerimde beş farklı özneye isnad edilmiştir. Allah Teala dışında kalan özneler mutlak değil dolaylı izafi faillerdir; Allah'ın takdiri ve meşietini gereği rollerini yapmaktadırlar. Nefs, şeytan ve kötü arkadaş gibi bütün tezyin unsurları neticede Allah'ın takdir ettiği standart ve imkânlar sayesinde aldatıcı ve ayartıcı görevlerde bulunabilmektedirler. Bu konuda yine de mutlak egemen olan külli iradedir. Kötüyü yaratması imtihan içindir. Ancak kullarının kötü ve çirkin olanı tercih etmeleri onları sorumluluktan kurtarmaz; nitekim beşeri uygulamalarda da çirkin ve suç olanı işleyenler cezalandırılır. Bu anlamda vahyin çirkin ve kötü dediklerini yapanlar da dini açıdan sorumlu olmaktadır.

Tezyin kavramının öznesiz olarak yani meçhul formda kullanılmasının bir hikmeti de insanları en fazla yönlendiren şeyin iç dinamikler yani nefis olduğunun altının çizilmesidir. İnsan, hem kötü hem de iyi olanı yapabilecek kapasitede yaratılmıştır. Bu anlamda o özgürdür. Ancak kişi, akıl ve vicdanını veya vahyi dinlemeyip nefsin arzu ve isteklerine uyduğunda her zaman kötülük yapabilir. Dış şartlar kadar nefis ve diğer dürtüler de insanların tutum almalarında ve davranış geliştirmelerinde etkileyicidir. Nefs gibi etkenlerin yanı sıra genetik yapı, zihin, bilinç, niyet ve irade de oldukça etkili tezyin unsurlarıdır.

¹²² Şems, 7, 8, 9.

¹²³ Fetih, 25.

Tefsir kaynaklarında tezyinin genel olarak lügat anlamı ile yetinilmiş, şeytan ve nefsin yaptığı tezyinden kısmen bahsedilmiştir; ancak bu tezyinin nasıl ve ne şekilde oluştuğu hakkında ise doyurucu bilgi, tahlil ve yorumlara yer verilmemiştir. Bu eksikliği bugün biz modern psikoloji ve davranış bilimlerinin birikim ve verileri ile rahatlıkla giderebilmekteyiz. Bu da Kur'an tefsir ve yorumlarının donuk ve çağın gerisinde kalamayacağı anlamına gelmektedir. Denebilir ki en isabetli tefsir malzemesi artık skolastik medresenin değil üniversitenin ürettiklerinde daha fazla mevcuttur.

Psikoloji ve davranış bilimleri insanların benlik ve kişiliklerinin çocuklukta yaşadıkları olayların ve bireysel ve sosyal daha başka etkenlerin etkisinde kalarak şekillendiğini bildirmektedir. Dolayısıyla insanların tezyin veya tazyik sonucu nasıl bir takım tutum ve davranışlar geliştirdikleri, klasik kelimeler, tefsir, hadis kaynaklarından ziyade günümüz bilimsel verileri ışığında daha iyi anlaşılabilir. Kur'an, yağmurun neden yağdırıldığı hakkında bilgi verse de nasıl yağdığı hakkında fizik bilimindeki gibi bilgi vermez. Yine Kur'an insanın neden yaratıldığı hakkında konuşsa da nasıl yaratıldığı hakkında çok sınırlı bir malumat verir. Dolayısıyla günümüzde Kur'an ayetlerinin son asırlarda büyük bir ivme ile muazzam bir kazanım elde eden universal bilim ışığında incelenmesi daha sağlıklı olacaktır. Kanaatimizce metafizik konular dışarıda tutulursa önemli orandaki ayetlerin gerçek tefsirleri de fizik, kimya, tıp, biyoloji, davranış bilimleri, psikoloji vb. bilimlerde bulunmaktadır.

Kur'an'a göre dışardan insan düşünce, kalp ve isteklerine en çok etki eden faktörlerin başında şeytan denilen tesir edici gelmektedir. Kimi spiritüalist psikologlar, şeytan türü yönlendiricilerin varlığının ileride daha net olarak algılanabileceği tezini ileri sürmektedirler. Şeytanın yanı sıra bir diğer tezyin edici de kötü arkadaş ve kötü çevredir. Bütün davranış bilimcilerinin, ahlakçı, psikolog ve eğitimcilerin ortak kanaatlerine göre, bireyin davranış geliştirmesinde en çok etkin olan aile, arkadaş çevresi, içinde bulunulan sosyal, kültürel ortam ve eğitimidir. Araştırmada gördük ki, benimsenen inanç, inanış ve tutumlar kesinlikle davranışları etkilemektedir. Tutum, inanç ve inanışların nasıl oluştuğu da genetik yapı ile beraber alınan eğitim, aile ve çevre ile yakından ilintilidir. Şu halde Allah'ın, ikinci nedenlerle birey ve toplumları nasıl tezyin ettiği daha iyi anlaşılabilir.

Kur'an'ın bu tür ayetleri zahiri ve yüzeysel okumalar açısından zor anlaşılabilir da gerçekte kolaydır. Zira bunlar biraz teemmül ve araştırma ile çözülebilecek cinstendir. Bu çözümü sağlayan en büyük formül de Kur'an'a bütünlükçü ve bilimsel yaklaşımdır.

Bu çalışmada ulaştığımız sonuçlardan biri de Fitrat Dini'nin ancak tek bir tane olduğudur; bu Din'in doğru anlaşılması için de öz fitrata kulak vermek, vahye ve akla uymak gerekir

Benlikleri olumsuz anlamdaki iç ve dış tezyine karşı koruyacak en büyük koruyucu ise kişinin sahih imanı, salih ameli, sağlam fitratı, hür ve bozulmamış vicdanı, fonksiyonel akli ile beraber özgür ve kararlı iradesidir.

KAYNAKÇA

- Alusi, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l-Meani*, Daru İhyai't-Turasi'l Arabi, Beyrut trs, Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1991.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1978.
- Baysal, Ayşe Can, *Sosyal ve Örgütsel Psikolojide Tutumlar*, İstanbul 1981.
- Beydavi, Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil*, Çağrı Yay., İstanbul 1979.
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Tefsiru Ruhi'l Beyan*, Daru'l-Fikr, 1330.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.
- Ebu Hatim, *Tefsiru'l Kurani'l Azim*, Mektebet Nezar el-Baz, Mekke 1997.
- Fidan, Nurettin, *Eğitime Giriş*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1992.
- Firuzabadi, Mecduddin, *el-Kamusu'l-Muhit*, Matbaatu's-Saadet, Mısır, trs.
- Gazali, Ebu Hamid, *İhyau Ulumid-Din*, Kahire 1306.
- Güney, Salih, *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000.
- Hökekleli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993.
- Hâzin, Alauddin, *Lubabu't-Tevil*, Çağrı Yay., İstanbul 1979.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus 1984.
- İbn Kesir, İsmail, *Muhtasaru Tefsiri'l İbn Kesir*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut 1981.
- İbn Manzur, Cemaeddin Muhammed, *Lisanu'l Arab*, Daru Sader, Beyrut 2000.
- İbni Atiyye, Abdulhak, *el-Muharreru'l-Veciz*, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 2001.
- İsfehani, Rağib, *Mufredatu Elfazi'l Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 2002.
- Koptagel, Günsel, *Tıpta Davranış Bilimleri*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., İstanbul 1982.
- Kurtubi, Muhammed, *el-Cami li Ahkami'l-Kuran*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 2006.
- Kutub, Seyyid, *fi Zilali'l-Kur'an*, Daru's-Şuruk, Beyrut 1988.
- Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1974.
- Mevdudi, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l-Kuran*, İnsan Yay., İstanbul 1996.
- Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mucemu'l-Mufehres*, Daru'l-Hadis, Kahire 1996.
- Munn, Norman L., *Psikoloji*, (çev. Nahid Tendar), Maarif Basımevi, İstanbul 1958.
- Nesefî, Ebu'l Berekât, *Medariku't-Tenzil*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- Razi, Fahrudin, *Tefsiru'l-Kebir*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Razi, Muhammed b. Ebibekr, *Muhtarus-Sihah*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Daru'l-Menar, Mısır 1367.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Savfetu't-Tefasir*, Daru'l-Kurani'l-Kerim, Beyrut 1981.
- Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2009.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979.
- Zemaşeri, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 2001.